

Федорів М. І.,

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ З ЛАТИНСЬКИМИ СУФІКСАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСІБ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена вивченню словотвірного потенціалу твірних основ похідних іменників сучасних німецької та української мов, утворених за допомогою суфіксів латинського походження із лексико-категоріальним значенням особи. У процесі аналізу виділяються параметри, якими характеризуються досліджувані твірні основи, а також простежуються спільні та відмінні риси останніх у досліджуваних мовах.

Ключові слова: похідне, іменник, твірна основа, латинські суфікси.

Статья посвящена изучению словообразовательного потенциала производящих основ производных существительных современных немецкого и украинского языков, образованных при помощи суффиксов латинского происхождения с лексико-категоріальным значением лица. В процессе анализа выделяются параметры, которыми характеризуются исследуемые производящие основы, а также прослеживаются общие и отличительные черты последних в исследуемых языках.

Ключевые слова: производное, существительное, производящая основа, латинские суффиксы.

The article explores the word-building potential of stems of derivative nouns of German and Ukrainian languages, which was built by means of Latin suffixes with the lexical-categorical meaning of person. In the process of analysis the parameters, which characterize the analyzed stems, are picked out and the common and different features of the stems are retraced in the analyzed languages.

Key words: derivate, noun, stem, Latin suffixes.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомо, що одним з найважливіших шляхів дослідження словотвірної системи мови являється структурний підхід до розгляду похідних одиниць. Похідне слово – вторинна, обумовлена іншим знаком чи сукупністю знаків одиниця номінації зі статусом слово, не залежно від структурної простоти чи складності останнього [7, с. 5]. З точки зору своєї структури, похідне слово є складним комплексом, який характеризується певними ознаками: морфемним складом, його семантичним зв'язком із первинним словом (мотивованість), словотвірними формантами [5, с. 114]. Являючись центральною одиницею словотвору [1, с. 14], похідне слово має бінарну структуру, обов'язковими конститuentами якої є твірна основа та словотвірний афікс.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що визначення твірних основ у похідних іменниках з латинськими суфіксами на позначення осіб викликає необхідність аналізу їхніх структурно-семантичних та словотвірних характеристик, оскільки структура і значення похідного слова формуються на основі структури і значення твірної основи та словотвірних засобів. В цьому напрямку сучасна наука про словотвір має чималі напрацювання, проте двокомпонентність похідного слова зумовлює необхідність детального опису словотвірної системи із опорою на твірну основу як типологізуючий чинник [10, с. 191].

Метою дослідження є визначення структурно-семантичних та словотвірних ознак твірних основ досліджуваних похідних іменників німецької та української мов, встановлення їх спільних та відмінних рис.

Матеріалом статті слугують похідні іменники із латинськими суфіксами *-al, -ual, -ial, -an, -and, -end, -ant, -ent, -ar, -är, -iar, -at, -et, -er, -ler, -ner, -ian, -jan, -ianer, -ier, -ik, -ike, -iker, -ikus, -isse, -ist, -it, -on, -or, -tor, -ator, -ot, -us, -ius* в німецькій мові; *-al, -ant, -ant, -ent, -apil, -at, -em, -ic, -ict, -im, -it, -om, -uz, -us, -ep, -op, -tor, -ator* в українській мові, що містять у своїй семантичній структурі лексико-категоріальне значення особи.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасній лінгвістиці основною словотвірною одиницею вважається основа слова [3]. Це пояснюється тим, що словотвірні афікси утворюють не слово як таке, а лише основу. Остання визначається як обов'язкова постійна структурна частина, що штучно виділяється зі слова як певного цілого або матеріально збігається зі словом та входить до складу всіх його словоформ [3, с. 6].

Похідне слово утворюється на базі твірної основи, що є засобом вираження лексичного значення похідного, а їх співвідношення становить власне сутність словотвірного процесу [2, с. 92]. Тому важливим є аналіз твірних основ як мотиваторів лексичних значень похідних.

Твірна основа [4, с. 7] або словотвірна база [10, с. 11], розглядається у лінгвістичній літературі як повнозначний мовний відрізок, який є лексико-семантичним ядром при утворенні похідних слів [7, с. 51] за допомогою суфіксів латинського походження. У представленому дослідженні твірні основи визначаються такими *параметрами*:

- морфологічна належність;
- етимологія;
- дериваційна структура;
- потенційна самостійність/ несамостійність вживання у мові.

Морфологічна приналежність твірних основ похідних іменників німецької мови пов'язана зі структурною або транспонуючою функцією. Суфікси латинського походження із лексико-категоріальним значенням осіб можуть виконувати як нетранспонуючу, так і транспонуючу функції. Це означає, що твірними основами для досліджуваних похідних іменників можуть слугувати не лише іменники, але й інші частини мови, зокрема прикметники й дієслова. Особливі випадки являють собою так звані *складені* твірні основи – основи, що складаються з стійкого або вільного словосполучення (інколи з прийменникової групи) [14, с. 10].

У сучасній німецькій мові виділено 1495 похідних іменників із латинськими суфіксами на позначення осіб, твірними основами для яких слугують:

– *кореневі та афіксальні іменники*, які становлять 42% загальної кількості, наприклад: *Adressant* (адресант) ← *Adresse* (адреса) + *-ant*; *Aggressor* (агресор) ← *Aggression* (агресія) + *-on*; *Bergler* (горець) ← *Berg* (гора) + *-ler*; *Dogmatiker* (догматик) ← *Dogmatik* (догматика) + *-er*; *Empirist* (емпірик) ← *Empirismus* (емпіризм) + *-ist*;

– *кореневі та префіксальні дієслова*, що становить 47 %, наприклад: *Äffer* (наслідувач) ← *äffen* (наслідувати) + *-er*; *Besprecher* (рецензент) ← *besprechen* (рецензувати) + *-er*; *Deklarant* (той, хто робить декларацію) ← *deklarieren* (декларувати) + *-ant*; *Fundator* (засновник) ← *fundieren* (засновувати) + *-ator*; *Greiner* (плакса) ← *greinen* (скиглити) + *-er*;

– *афіксальні прикметники та прислівники*, які складають 3%, наприклад: *Agrarier* (землевласник) ← *agrар* (земельний) + *-ier*; *Barfußler* (боса людина) ← *barfuß* (босий) + *-ler*; *Chemikant* (лаборант в хімічній лабораторії) ← *chemikal* (хімічний) + *-ant*; *Defensor* (захисник) ← *defensiv* (захисний) + *-ator*; *Dentist* (зубний лікар) ← *dental* (зубний) + *-ist*;

– один *прійменник*, який становить 0,07%, а саме *Gegner* (супротивник) ← *gegen* (проти) + *-er*;

– *синтаксичні конструкції*, що складаються із словосполучень, головними словами яких є дієслова та іменники. Ця група становить лише 0,9%, наприклад: *Bucheigner* (володар книги) ← *das eigene Buch* (власна книга) + *-er*; *Einödbauer* (той, хто будує в пустелі) ← *auf einem Einödhof bauen* (будувати в пустому місці) + *-er*; *Erbbewohner* (землянин) ← *Bewohner der Erde* (житель Землі) + *-er*.

Етимологічна ознака твірних основ похідних іменників німецької мови характеризується походженням твірних основ. Похідні іменники з латинськими суфіксами на позначення осіб утворені не лише від твірних основ власного, тобто німецького походження, але й від основ іншомовного походження. При етимологічному аналізі похідних важливим є сам момент словотвірного акту, оскільки іменники іншомовного походження, які були спочатку запозичені в німецьку мову (а приєднання латинського афікса відбулося пізніше), вважаються власними твірними основами, і функціонують в німецькій мові як самостійні лексеми. Проте існують похідні, у яких відбувся спочатку дериваційний акт, після чого вони були запозичені у німецьку мову у готовому вигляді. Твірні основи таких похідних вважаються *запозиченими*.

Твірні основи власне німецького походження становлять переважно більшість. Проте існують похідні, твірні основи яких запозичені з інших мов, а саме:

– з *латинської мови* (57 лексем), наприклад: *Advokat* (адвокат) ← *lat. advocatus* (позивач), від *advocare* – викликати, підкликати; *Barbier* (перукар) ← *lat. barbitium*, від *barba* – борода; *Champion* (чемпіон) ← *afz. champion* (переможець), від *lat. campus* – поле бою; *Debitor* (боржник) ← *lat. debitor* (боржник), від *debere* – боргувати; *Doktor* (доктор) ← *lat. doctor* (учитель), від *docere* – навчати;

– з *французької мови* (8 лексем), наприклад: *Bukanier* (пірат) ← *frz. boucanier* (мисливець за буйволами, морський розбійник), від *boucan* – копчене м'ясо; *Casserolier* (чистильник мідного посуду) ← *frz. casserole* – каструля; *Conferencier* (конферансьє) ← *frz. conferencier* (лектор, доповідач), від *conference* – обговорення; *Diätar* (поденний працівник) ← *frz. diète* – щоденне зібрання; *Suppleant* (заступник) ← *frz. suppléant* (заступник, помічник), від *suppléer* – замінити;

– з *грецької мови* (3 лексеми), наприклад: *Athlet* (атлет) ← *griech. athlētēs* (атлет), від *āthlos, āthlon* – змагання; *Prophet* (пророк) ← *griech. prophētēs* (пророк), від *prophānai* – провіщати, проголошувати;

– з *іспанської мови* (2 лексеми), серед яких: *Adjutant* (ад'ютант) ← *span. ayudante* (помічник, ад'ютант), від *ayudar* – допомагати; *Toreador* (тореадор, учасник бою биків) ← *span. torador* (тореадор, учасник бою биків), від *torear* – боротися зі списом;

– з *англійської мови* (3 лексеми), а саме: *Translator* (перекладач) ← *translate* – перекладати; *Cutter* (монтажер) ← *engl. cutter* (різник, гравер, монтажер), від *cut* – різати, видаляти;

– з *української мови* (1 лексема), а саме: *Hospodar* (правитель) ← *ukrain. gospodar*, від *рос. господин*.

Кількість запозичених основ досліджуваних похідних іменників складає 5%.

Дериваційна структура твірних основ похідних іменників німецької мови похідністю твірних основ. В залежності від простоти чи складності твірних основ у словотвірному вимірі розрізняються непохідні основи, що не мотивуються за формою і змістом іншими основами [6, 164], інакше кажучи, основи, в складі яких не виділяється живих афіксів, та *похідні основи* – основи, що утворені від інших основ, основ афіксального типу, складних слів, конверсивних утворень, абревіатур та інших видів вторинних словотвірних конструкцій [7; 9, с. 15].

Твірні основи досліджуваних похідних іменників є здебільшого похідними, оскільки останні утворюються на базі префіксальних, префіксально-суфіксальних іменників та прикметників, а також префіксальних дієслів. Похідні основи утворюють переважно більшість, а саме 79%, наприклад: *Administrator* – *Ad-ministr-ation*, *Basteler* – *Baste-lei*, *Chronist* – *Chron-ik*, *Dominikaner* – *Domin-ica*, *Bearbeiter* – *be-arbeiten*, *Choleriker* – *choler-isch*, *Lobhudler* – *lob-hudeln* та ін.

Однак, серед досліджуваних твірних основ зустрічаються і кореневі лексеми, тобто основи нульового акту деривації, які становлять відповідно 21%, наприклад: *Äffer* – *äffen*, *Almer* – *Alm*, *Bankier* – *Bank*, *Dichter* – *dichten*, *Fadian* – *fad*, *Gleisner* – *gleich*, *Hamit* – *Ham*, *Könner* – *können*, *Stöcker* – *Stöck* та ін.

Специфіка вживання твірних основ похідних іменників в німецькій мові залежить від їх самостійності або від контекстуальної зумовленості. Твірна основа є обов'язковим конституентом похідних слів, їх смисловим та семантичним ядром [5, с. 117]. Переважна більшість твірних основ може вживатися у мові самостійно. Проте існують похідні, у яких, при відділенні словотвірних елементів, виявляються відрізки, що не завжди мають аналоги в складі слів, які вільно функціонують у мові. Такі основи прийнято називати *унікальними* [8, с. 11]. Кількість унікальних основ досліджуваних похідних іменників німецької мови сягає 7%, наприклад: *Admiral* (адмірал), *Anachoret* (пустельник), *Berserker* (лютий воїн), *Bruder* (брат), *Chevalier* (шевальє), *Chiromant* (хіромант), *Delat* (інформатор), *Diakon* (диякон), *Diurnist* (писар за щоденну плату), *Mandrit* (монах, пустельник).

Проаналізуємо твірні **основи** досліджуваних похідних іменників **української мови** на основі визначених вище параметрів.

За морфологічною приналежністю твірних основ похідні іменники із латинськими суфіксами на позначення осіб в українській мові можуть утворюватися не лише від іменників, а й від інших частин мови, оскільки сполучуваність суфіксів латинського походження характеризується широким морфологічним спектром. Тому проаналізуємо досліджувані твірні основи на базі їх частиномовної приналежності.

У сучасній українській мові виділяється 762 похідних іменника із латинськими суфіксами на позначення осіб. До ареалу твірних основ за їх частиномовною приналежністю належать:

– *кореневі та афіксальні іменники*, що становить 65% від загальної кількості, наприклад: *абсолютист* ← *абсолютизм*, *бенефіціант* ← *бенефіцій*, *декоратор* ← *декорація*, *директриса* ← *директор*, *ідеаліст* ← *ідеалізм*, *комбайнер* ← *комбайн* та ін.;

– *кореневі та афіксальні дієслова*, кількість яких складає 13%, наприклад: *акомпаніатор* ← *акомпанувати*, *версифікатор* ← *версифікувати*, *гример* ← *гримувати*, *опонент* ← *опонувати*, *панікер* ← *панікувати*, *пастор* ← *пастри*, *танцюрист* ← *танцювати*;

– *афіксальні прикметники*, які складають лише 2%, серед яких: *акуратист* ← *акуратний*, *германіст* ← *германський*, *документаліст* ← *документальний*, *цивіліст* ← *цивільний*.

За етимологічною характеристикою похідні іменники в українській мові утворюються переважно на базі власних твірних основ. Однак серед досліджуваних похідних існують такі, твірні основи яких семантично співвідносяться з іншомовними словами, і вважаються запозиченими. Твірні основи були запозичені за таких мов:

– з *латинської мови* (12 лексем), наприклад: *аматор* ← *lat. amator* (любитель), від *amare* – любити; *артист* ← *lat. artista*, від *ars* – мистецтво; *доцент* ← *lat. docent* (учитель), від *docere* – вчити; *кондитор* ← *lat. conditor* (той, хто готує страви), від *condire* – приправляти;

– з *германських мов* (3 лексеми), а саме: *брюнет* ← *deutsch. Brünette* (темноволосий), від *brun* – коричневий; *бюргер* ← *deutsch. Bürger* (громадянин), від *Burg* – замок, місто; *диспетчер* ← *engl. dispatcher* (диспетчер), від *dispatch* – відправляти.

Відсоток таких основ є невисоким (2%).

За дериваційною структурою похідні іменники з латинськими суфіксами на позначення осіб української мови, як і німецької, утворені переважно від похідних основ, кількість яких становить 87%, наприклад: *абстракціоніст* – *аб-стракці-он-ізм*, *автомобіліст* – *авто-мобіль*, *гігієніст* – *гігієн-а*, *інкасатор* – *ін-каса-ція*, *конструктор* – *кон-струк-ція* та ін.

Однак в українській мові наявні похідні іменники, твірні основи яких є непохідними, тобто вони утворені від кореневих слів (переважно унікальні основи), які становлять 13% загальної кількості, серед яких *арештант* – *арешт*, *арфіст* – *арфа*, *горніст* – *горн*, *джазист* – *джаз*, *кроліст* – *кроль*, *танкіст* – *танк* та ін.

Серед твірних основ похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб в українській мові за спеціфікою їх вживання унікальні основи становлять п'яту частину, тобто основи, які в українській мові не вживаються без вище зазначених морфем, а існують лише у сполученні з ними. Таке кількісне співвідношення основ пояснюється тим, що багато запозичених лексем у процесі мовного розвитку втратили семантичний зв'язок із мовою, з якої були запозичені. Цей зв'язок можна встановити лише у процесі глибокого етимологічного аналізу.

До унікальних належать основи 152 похідних іменників, серед яких: *абонемент*, *агент*, *акробат*, *васал*, *віталіст*, *галант*, *дилетант*, *інженер*, *коновал* та ін.

Висновки. Отже, проаналізувавши твірні основи похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення осіб німецької та української мов, нами стверджується, що спільність чи відмінність структурно-семантичних ознак твірних основ визначається на основі морфологічних, етимологічних, дериваційних та функціональних параметрів.

Твірні основи обох мов належать до різних частин мови, але мають різну активність. У німецькій мові найвищий ступінь активності притаманний дієслівним (47%) та іменниковим (42%) основам. В українській мові найактивнішими є основи, представлені іменниками (65%).

З етимологічної точки зору переважна більшість похідних іменників обох мов утворюються від власних твірних основ, але мають місце і основи іншомовного походження, значну частину яких складають основи латинського походження.

Література:

1. Араева Л. А. Словообразовательный тип / Людмила Алексеевна Араева. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 272 с.
2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 187 с.
3. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Елена Андреевна Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 303 с.
4. Ищенко Н. Г. Словообразовательная характеристика производящих основ (на материале производных синонимов современного немецкого языка) / Нина Григорьевна Ищенко // Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Вип. 5. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2001. – С. 94-99.
5. Ищенко Н. Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке : Монография. / Нина Григорьевна Ищенко. – К. : Издательский центр КДЛУ, 1999. – 348 с.
6. Касаткин Л. Л. Краткий справочник по современному русскому языку / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1991. – 384 с.

7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
8. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка // [под ред. Марии Дмитриевны Степановой]. – М. : Русский язык, 1979. – 536 с.
9. Щигло Л. В. Словотворчий потенціал дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові / Л. В. Щигло // “Вісник СумДУ. Серія Філологія”, 2007. – № 2. – С. 191-198.
10. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz – [Unter Mitarb. von M. Schröder]. – [2. Aufl.]. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 382 S.
11. Motsch W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2. Aufl.]. – Berlin, N. Y. : W. de Gruyter, 2004. – 458 S.